

A gyógypedagógiai iskola „egységes tanterve” 1947–61 között

GÁL ANIKÓ

ganiko@jgypk.u-szeged.hu

Bevezetés

Az értelmi fogyatékos gyermekek gondozása, fejlesztése, nevelése a 19. század utolsó harmadától fogva indult meg Magyarországon, és a történelmi, a társadalmi, gazdasági változásoktól befolyásoltan fejlődött.

Magyarországon Budapesten *Frim Jakab* szervez először intézetet 1875 őszén, miután előzőleg európai körúton tanulmányozta az értelmi fogyatékosok intézeteit. Frim elsőként a súlyosan és halmozottan fogyatékosok (akkori elnevezéssel „hülyék”) számára ápoló-gyógynevelő intézetet létesített. Véleménye szerint nem elég emberbaráti szempontból a szegénységtől, éhezéstől, kiközösítéstől védeni ezeket az embereket, de amennyire lehetséges „gyógyítással-neveléssel” gyógyítani-nevelni és képezni kell őket (HATOS 1959). Később az intézetet 1896-ban államosították. Az *államosítás* fontos lépés az értelmi fogyatékosok intézeteinek történetében, mert ezzel kapcsolódott be a súlyosabban sérültek nevelése a közoktatás vérkeringésébe. (HATOS 2008: 56.)

A következő jelentős lépés az volt, amikor a 20. század első évtizedeiben már – gyakran külföldi tapasztalatok felhasználásával, mint például Frim Jakab és Éltés Mátyás esetében – a pedagógiai (akkori szóhasználattal „gyógyító pedagógiai”) teendők leírását is elvégezték, s részletesen elemezték **a népesség csoportjait** melyben leírták a sérülés súlyossága alapján az értelmi fogyatékosok egyes típusait.

Éltés (1928) megállapította, ha „gyógyító pedagógiai szempontból vesszük elő osztályozásukat”, általában 3 fokozatba sorolják be őket: „a hülyék (idioták), a gyengeelméjűek (imbecillisek) és gyengehetségűek (debilisek) csoportjába” (ÉLTES 1928: 5). Az utóbbi két csoportot a képezhető értelmi fogyatékosokat az abnormisok iskoláiban és nevelőintézeteiben találjuk, az első csoport „ápoló intézetbe való” (ÉLTES 1928).

Az **intézmények** így kétfélék: a kiségitő iskolák a gyengehetségűeknek, a nevelőintézetek a gyengeelméjűeknek. Egy 1935-ből származó hivatalos kimutatás szerint (KLUG – SIMON 1935) 5 nevelőintézet volt 500 gyermekkel, valamint 22 kiségitő iskola 2813 tanulóval. Ez a nagyságrend a második világháború végéig alig változik.

Ha a fenti két csoport megjelenését nézzük (az értelmességi hányados IQ vonatkozásában, ahol a gyengeelméjűség felső határa 0,5 IQ) azt találjuk, hogy a **kisegítő iskolák** közül egyedül Szombathelyen és Szegeden 0,43, illetve 0,54 az átlag, a többi iskolában (8 kivételével, ahonnan nem közöltek adatokat) 0, 63 és 0, 71 között változott. **A nevelőintézetekben** csak a budapestiek voltak a gyengeelméjűség felső határán, a két Békés megyei pedig gyengetehetségű gyermekeket nevelt. (Ezek magánintézetek, ahol kizárólag „gyermekmenhelyes, hadiárva” – mai szóhasználattal államilag nevelt, tartós gondozásban részesülő gyermekeket találunk).

Magyarországon 1945-ig mindössze 5 gyógypedagógiai nevelőintézet és 1 gyógypedagógiai nevelő- és foglalkoztató intézet működött, és a gyógypedagógiai iskolák száma is olyan kevés volt (összesen 20), hogy az értelmi fogyatékos gyermekek nevelését távolról sem volt képes ellátni. (JANKOVICHNÉ 1961: 623)

Jankovichnéra utalva ugyancsak, az 1961-ben írt tanulmányában kifejti, hogy az értelmi fogyatékosok számára összesen 78 intézmény állt rendelkezésre: 21 gyógypedagógiai nevelőintézet, 10 nevelő és foglalkoztató, valamint 2 foglalkoztató intézet, a „könnyebb fogyatékosok” számára pedig 45 gyógypedagógiai iskola.

A kutatás célja

Munkámban arra kerestem választ, hogy a második világháborút követő társadalmi változások, a társadalmi rend megváltozása és ennek az oktatásra való hatása hogyan jelentkezett a gyógypedagógiában és az értelmi fogyatékos gyermekek nevelésben-oktatásában. Ebben az időszakban került sor a gyógypedagógiai nevelőintézeti és kisegítő iskolák tantervének összevonására, így vizsgálatom tárgyát képezi az is, hogy ez a lépés milyen különféle nehézségeket okozott ennek a népességcsoportnak az oktatásában-nevelésében.

A **változások** legkifejezőbbben az **1950-es években voltak érezhetőek** az oktatás szervezésében és az értelmi fogyatékos személyek nevelésének-oktatásának tartalmában. Kutatásom kiterjedt a gyógypedagógia elméletének változásaira, különösen **Dr. Bárczi Gusztáv** munkásságára, hatására, valamint a gyógypedagógiai oktatás szervezeti változásaira.

Részletes kutatást folytattam továbbá az 1925-ben alapított gyulai gyógypedagógiai intézet irattárában, ahol gondosan megőrizték a korszakra vonatkozó dokumentumokat.

Vizsgáltam az oktatás tartalmának a tantervekben foglalt alakulását, teljesítését a háború utáni és az azt követő évtizedben.

Közoktatási törvények, előzmények

Az első átfogó iskolatörvény-tervezetek a polgárosodó nyugati országokban, leginkább az angol, illetve francia forradalom idején készültek. A *tamuláshoz való jog* kiterjesztését mindegyik oktatásra vonatkozó reform (oktatási változás külföldön és a hazai törvényalkotásban) elsődleges céljának tekintette. Az ideál a kivétel és megkülönböztetés nélküli, *általános – ingyenes – kötelező* alapfokú iskoláztatás törvénybe iktatása volt. Ez azonban a 18. és 19. században még sehol sem valósult meg. A deklaráltan minden állampolgárra érvényes iskolatörvények között sincs egy sem, amelyben ne lenne legalább egy paragrafus, amely így kezdődik: „kivéve azokat...”.

A kivételhez sorolandók között a törvényhozók által akkor és ott fogyatékosnak minősített gyermekeket mindig felsorolják. Ez az oka annak, hogy az elkülönített iskolarendszer világszerte megjelenik (GORDOSNÉ 2000: 334-335). Magyarországon az első intézmények létrejöttéhez több időre van szükség, a polgári átalakulással azonban itt is lezajlik ez a folyamat valamennyi gyógypedagógiai területen.

A tankötelezettségről szóló 1868. évi (XXXVIII. törvény) első népoktatási törvény a fogyatékos személyekre nem terjed ki. Báró Eötvös József miniszter nagyszerű alkotása a „mindenkire” kiterjedő 6-15 éves korosztályra vonatkozó, a mindennapos elemi népiskoláról szóló 1868. évi törvény a fogyatékos gyermekek szempontjából nem kedvező. „*A testileg vagy szellemileg gyenge gyermekek*” rövidebb-hosszabb időre felmentést kaphatnak az iskolába járás alól (2. §), „*az elmebetegségben szenvedők, avagy taníthatatlan tompaelméjűek*” pedig kizártnak a nyilvános intézményekből (3. §). A siketnémákról és vakokról nincs említés a törvényben, de ők sem nyerne felvételt az elemi népiskolákba, mert a végrehajtás során testi fogyatékosnak tartják őket, illetve ha elvéve mégis, nem részesülnek speciális ellátásban (GORDOSNÉ 2004: 31).

Végeeredményben Magyarországon 1921-től terjed ki a tankötelezettség a fogyatékos tanulókra úgy, hogy a nyilvános iskolából ez a törvény is kizárja a gyermekeket, ha

1. oly szervi fogyatkozása van, amely a tanulmányokban való normális előrehaladást lehetetlenné teszi,
2. ragályos vagy undort keltő betegségben szenved,
3. elmebeteg vagy tompaelméjű,
4. a többi gyermek erkölcsiségét veszélyezteti.

A vallás- és közoktatási miniszternek külön rendeletben kell szabályoznia, hogy hogyan tesznek eleget tankötelezettségüknek.

Az előzőekben bemutatott kétféle intézmény számára – amint a korszak kiváló kutatója, Gordosné Szabó Anna (2001) bemutatja – az 1900–1910-es években több alkalommal készítettek tanterveket. A **nevelőintézeteknek** 1900-ban és végleges, minisztérium által kiadottat 1909-ben, a **kisegítő iskoláknak** 1902, 1905, valamint véglegest 1910-ben. „A kisegítő iskolák számára kiadott végleges tanterv azt is jelenti, hogy intézményesen, törvényesen és hosszú időn át érvényesen különválnak az értelmi fogyatékosok iskoláztatása Magyarországon” (GORDOSNÉ 2001: 30).

Megjegyzem, a két, háború előtti tanterv összevetése azért nagyon jellegzetes eltéréseket ebben az időben még nem tartalmazott.

Kiindulásként érdemes felidézni – mert ma már elég idegenül hat – mit is értettek ebben az időben a **nervizmus** fogalmán. Bárczi idézi könyvében (BÁRCZI, 1959: 62) magát a fogalom legfőbb használóját a Nobel-díjas orosz-szovjet fiziológust, a modern tanuláskutatás egyik vezető alakját, Ivan Petrovics Pavlovot: „Nervizmuson azt a fiziológiai irányzatot értem, amely az idegrendszer befolyását a szervezet minél nagyobb számú működésére igyekszik kiterjeszteni” (Pavlov munkáinak teljes gyűjteménye. I. kötet, Moszkva 1940. 142).

Hozzáfűzhetjük Pléh Csaba (*Pedagógiai Lexikon*, 1997, III. 136) megjegyzését:

„A természettudós Pavlov eredményeit különösen az ötvenes években, a Szovjetunióban és a szocialista országokban redukcionista módon mint a pszichológia, orvoslás és pedagógia megkérdőjelezhetetlen alapját kezelték. Ennek számos ideológiai oka volt: a tanulás általános elvei, az ember korlátlan alakítása mellett a hit az orosz tudomány fölényében. Ma, ennek elmúltával világosan látjuk Pavlov valódi tudományos érdemeit.”

A háború után – ahogy Gordosné (2004, 34) írja: „Az 1945 utáni másfél évtized az azt megelőző gyógypedagógusok emlékezetére szerint... a gyógypedagógia hőskora volt”. Nézzük meg, mi történt ebben a „hőskorban”.

Általában a fogyatékosok, de különösen az értelmi fogyatékosok jelenségeinek magyarázatára új „természettudományos alapú” megközelítést vezettek be a gyógypedagógiai főiskola akkori vezetői, elsősorban Dr. Bárczi Gusztáv igazgató kezdeményezésére. Bárczi 1959-ben közreadott tankönyvében részletesen indokolja állásfoglalását. Bárczi ez irányú munkásságát az 1990-es évektől többen próbálták értelmezni, igazolni. Kiemelkedik a szerzők közül Illyés Sándor, aki több tanulmányában igyekezett tisztázni Bárczi állásfoglalásainak tudományos háttérét (Illyés 1989, 2000). Azt írja „a II. világháború után a gyógypedagógia természettudományos megalapozása nem volt idegen a gyógypedagógia számára, sőt a korábbi törekvések tudományos megalapozását szolgálta.” Majd ezt írja: „Ennek a természettudományos irányzatnak a megjelenése a gyógypedagógián belül egybeesett a hagyományos orvostudományi és természettudományos törekvésekkel, és az 50-es évek pedagógiájától megkövetelt materialista világnézetnek is megfelelt” (ILLYÉS 2000: 23).

Érdemes idézni Gordosné (2004: 34) megjegyzését még erről a korról:

Az 1950-es években a gyógypedagógiai intézményrendszer is szigorúan bizalmas jelzésű, a levéltárakban hiányosan megmaradt, az azok előkészítésében részt vett szakemberek kényszerű kompromisszumkésztségét bizonyító minisztériumi döntések és párthatározatok szerint működik. Ezek a dokumentumok – melyek szovjet mintára a pedológia (gyermektanulmányozás) indexre tétele után inkább politikai, mint szakmai döntéseket tartalmaztak – szabták meg a gyógypedagógiai tevékenység szellemét, a beiskolázási kritériumokat, a tantervek / tantárgyak tanításának célmeghatározásait, tartalmát stb.

A II. világháború után 1945-ben az oktatást érintő egyik legelső intézkedés volt az ideiglenes nemzeti kormány rendelete az **általános iskola** létrehozásáról, amelyet a gyógypedagógiai intézményekre is érvényesnek tekintettek. GORDOSNÉ (2004, 34) írja: Ennek jegyében született meg... az addig **különböző súlyossági fokú értelmi fogyatékosok intézményeinek** (gyógypedagógiai nevelőintézet, kiegészítő iskola és a tömegiskolákban működő kiegészítő osztály) **egységesítése**. Így lehet, hogy az első magyar általános iskolai tanterv megjelenése után (1946) egy évvel már kiadásra került a **'gyógypedagógiai iskolák és osztályok egységes tanterve'** is.

Azt, hogy ezen átalakítást az oktatás irányítói milyen megfontolások alapján tették, kik és hogyan befolyásolták, a hazai gyógypedagógiai történeti irodalomban nem sikerült megtalálni. Tény azonban, hogy a következő években ennek az „egységesített” iskoláztatásnak – mint később látni fogjuk – kemény következményei lettek.

„Az értelmi fogyatékos gyermek esetében, a gyógypedagógiai gyermekanyagot a pavlovi fiziológián keresztül vizsgálták, és a következő tények megállapítására jutottak: az értelmi fogyatékos gyermeknél kétségtelenül hiányos és hibás a gondolkodás, ennek megfelelően beszédjük vagy nincs, vagy hiányos, tehát a II. jelzőrendszerük nem működik emberi módon és ezeknél is a II. jelzőrendszert kell a nevelésnek kiépítenie” (BÁRCZI 1952).

Az I. és II. jelzőrendszer a magyar gyógypedagógiában elsősorban Bárczi elméleti munkásságában jelentkezik. A '70-es, '80-as évek alapvető magyar gyógypedagógia szakirodalmában azonban már alig találjuk, csak Illyés Gyuláné és munkatársai 1978-as *Gyógypedagógiai pszichológiájában*. Azok számára, akik nem találkoztak e pavlovi fogalmakkal ide írjuk:

Pavlov az I. jelzőrendszeren a konkrét valóság érzékelhető ingereire adott jelzéseket érti, az állatoknál, az embereknél az érzelmeket, benyomást, képzetet, érzékletet. Erre épül a II. jelzőrendszer, amely már a „jelzések jelzése” a szó által, a valóságtól való elvonatkoztatást és általánosítást, ezáltal a beszédet és a gondolkodást teszi lehetővé. Csak így tudnak az emberek tartósan és intenzíven környezetükben egymással érintkezni, gondolataikat kicserélni. Bárczit különösen a siketek és vakok világában e kétféle jelzéseknek a megjelenése érdekelte. Az értelmi fogyatékos személyeknél azonban mindkét jelzőrendszerben – kognitív fejlődési hiányosságai következtében – zavarok, gyengeségek ismerhetők fel. Az I. jelzőrendszer elsősorban legsúlyosabban sérült, nem beszélő gyermekeknél (ahogy akkor nevezték az idiotáknál) zavart, a közép súlyosan és enyhén sérültek a II. jelzőrendszert hiányosan használják („szűkített nyelvi kóddal”), valamint náluk a két jelzőrendszer kapcsolatai „lazák” (BÁRCZI 1959).

Ennek következtében a gyógypedagógia materialista pszichológia szerinti megfogalmazása a következő formában történt meg: A gyógypedagógia a neveléstudománynak az az ága, amely azoknak az embereknek a nevelésével foglalkozik, akiknél a II. jelzőrendszer vagy teljesen hiányzik, vagy az I. és a II. jelzőrendszer kapcsolatai hibásak. A magyar gyógypedagógia elméletét az 1950-es években tehát a nervizmus adta.

A nervizmusnak a bevezetését nemcsak lehetségesnek, de szükségesnek is tartották. Az, hogy a magyar gyógypedagógia ezen a területen milyen eredményeket ért el, legjobban bizonyította az értelmi fogyatékos gyermekek nevelésére 1952-ben megjelent legújabb Tanterv és Utasítás.

Mielőtt ennek részleteire kitérnék, szeretném Kiss Gyula az akkori miniszterhelyettesnek az „Országos Gyógypedagógiai Konferencián” elhangzott referátumaiból idézni, melyben kiemeli a nervizmusra való alapozás fontosságát és szerepét, illetve említést tesz az 1952. tanterv megjelenéséről is.

A gyógypedagógia fejlődése az egységes elvi alap kidolgozásával, a szovjet tudomány eredményeinek felhasználásával indult meg. Tantervekkel, tankönyvekkel, kézikönyvekkel, szemléltető eszközökkel láttuk el intézményeinket... A foglalkoztató intézetek működését szabályozó új utasítás pontosan körvonalazta a feladatokat, részleteiben pedig a számukra készített és most forgalomba került tanterv ad nagy segítséget (KISS 1955: 1.,7). (Említést tett az 1952. tanterv után röviddel kiadott foglalkoztató intézetek számára létrehozott tantervről.)

Kiemelte, hogy a már többször említett 1952-es tanterv nagy változást hozott az értelmi fogyatékos gyermekek nevelésére-oktatására vonatkozóan. A tantervben is kifejezésre került, hogy az értelmi fogyatékosok nevelésének-oktatásának területén ez a meghatározás hatalmas fejlődés alapján alakult ki. Ezt az átfogó szemléleti fejlődés elsősorban annak a tudományos megalapozott elméletnek volt köszönhető, amely Pavlov nevéhez fűződött. Ez a természettudományos szemlélet mutatta meg azt az utat, amelyen haladni kell. Mindez már a tanterv bevezető részében is hangsúlyosan megjelenik, mely szerint ez a munka a természettudományos megalapozás segítségével valósulhatott csak meg.

Ahogy Illyés utalt rá, a nervizmus szemlélete mögött korábbi törekvések is felismerhetők (ILLYÉS 2000: 23). Bárczi, amikor orvosként a budai gyógypedagógiai nevelőintézet vezetője lett (1936) elhatározta, hogy csak a gyengeelmjűekkel kíván foglalkozni, a tartalmi munkát ilyen irányba alakította, és ebben kiváló munkatársra lelt Berényi Ferencben, aki nagylélegzetű tanulmányban mutatta be a Bárczi vezette kutatómunka eredményeit. „A fejlődésben zavart gyermek érési szakainak meghatározása és tartalmi kialakulása” című tanulmányában – amely sajnálatos módon

a magyar gyógypedagógiai irodalomban, a gyógypedagógiai lélektani irodalomban nem kapta meg az őt megillető elismerést – fontos, előremutató jelenségeket ír le. (BERÉNYI 1940: 76-81). Kritikát gyakorol, hogy mivel odáig a képezhetetlenséget az oktathatósággal azonosították, „a csak nevelésre alkalmasakat” a gyógypedagógiai nevelőintézetekből kizárták, ami után „a fogyatékosok jó része be sem kerülhetett a gyógypedagógiai intézménybe, vagy pedig onnan minden haszon nélkül eltávolított.”

Az az új értelmezés, amelyet Bárczi és munkatársai a gyógypedagógiai tevékenységről megfogalmaztak (az 1938–39 évi intézeti évkönyvben), a helyzetet nagyon sok vonatkozásban megváltoztatta, mégpedig a fogyatékosok javára. „*Azzal ugyanis, hogy a nevelhetőséget minden esetben fel lehet és fel is kell tételezni, a képezhetetlenséget, mint kizáró okot, teljességgel megszüntette*” (BERÉNYI 1940: 76). A budai intézetben ezért „változik, módosul mindaz az eljárás, amit az intézet a nevelés érdekében igénybe vesz.”

Így jutottak el az új szerkezetig, amellyel azután az 1952-es tantervben találkozunk.

1952-es tanterv

Az 1952-es tanterv bevezetésének fontosságát a következőkkel indokolták meg: „Ezt követte *(ti. az egységes iskoláztatást, G. A.)* 1952-ben az értelmi fogyatékos gyermekek számára létrehozott első tanterv, mely természettudományos alapokról indult ki. Az értelmi fogyatékosok gyógypedagógiája egységesen szemlélve magába foglalja mindazokat a feladatokat, célkitűzéseket, amelyeket azokkal a gyermekekkel kell elérni, akik az általános iskolában értelmi fogyatékoságuk miatt haladni nem tudnak”. (TANTERV és UTASÍTÁS 1952: 5)

A pavlovi fiziológia az értelmi fogyatékos gyermekek nevelésének-oktatásának alapvető kérdéseiben jutott irányító szerephez. Itt elsősorban a beszéd tartalmi és alaki részének kialakításában, a gondolkodás fejlesztésében és erre épülve az olvasás-írás-tanításban kell az I. és II. jelzőrendszert – mint vezérelvet, figyelembe venni (TANTERV és UTASÍTÁS 1952.).

Ennek következtében az 1952-es tanterv az értelmi fogyatékos személyek gyógypedagógiáját két részre bontja:

1. **A nevelő és a nevelő-oktatói rész.** A tananyagot *a.) kísérleti, b.) átmeneti csoport, c.) előkészítő osztály* csoportjaira vonatkozóan különböztetik meg.
2. **A nevelő-oktatói** részben szereplő tananyag a gyógypedagógiai intézetek, gyógypedagógiai iskolák, és az általános iskolák mellett működő gyógypedagógiai osztályok gyermekanyagára vonatkozik.

A Tantervben az is kifejtésre kerül, hogy nem az egyes csoportokat kell figyelembe venni, hanem egységesen az egészet. Ezt azzal indokolják, hogy csak ennek figyelembevételével lehet a tervszerű fokozatokat, „áthajlásokat” a tanmenetben biztosítani. Másrészt, az egységes gyógypedagógia szempontjából szükségesnek vélik azt, hogy minden csoporttal foglalkozni kell. „*Egyformán vonatkozik ez a kísérleti nevelés tananyagára, úgyszintén bármelyik osztály értelemfogyatékosai számára írt tantervi anyagra is. Mindenütt gyógypedagógiai munkát kell kifejteni.*” (TANTERV és UTASÍTÁS 1952: 5.) Ma már bizonyított tény, hogy ez a módszer nem biztosíthatott megfelelő eredményt a gyakorlatban, hiszen minden gyermek más, minden gyermek esetében egyéni fejlesztésre van szüksége ahhoz, hogy sikereket, fejlődést lehessen elérni.

A Tantervben az egyes osztályok leírására, behatárolására is sor kerül: Az értelmi fogyatékosok legsúlyosabb csoportja (*kísérleti*) egyáltalán nem rendelkezik az I. jelzőrendszerrel. Ezért az egész nevelés kiindulópontja az utánzáson alapszik. Cél: utánzás segítségével az összerendezettség és a fegyelmezettség állapotának kialakítása. A külvilág hatásaira nem minden esetben reagálnak, ezért tehát ebben a csoportban kitűzött cél és feladat ennek kialakítása. Bárczi kissé túlozva itt a legsúlyosabban sérült, nem beszélő – de azért kommunikációs lehetőségekkel rendelkező – gyermekekre utal.

Az I. jelzőrendszerből kell a II. jelzőrendszert felépíteni, ebből adódóan egy átmeneti helyzet áll fent. Ezt kívánják megoldani az „Átmeneti osztályban” (régebben Előkészítő I.). A kísérleti csoportból azok a tanulók kerülhetnek ide, akik a fegyelmezettség és az utánozni tudás fokát elérték; a szülői házból és az áttelepítés során azok, akik ezen a fokon vannak. Ebben a csoportban a képességevelési gyakorlatok bizonyos elhatároltsággal kerülnek a gyerekek elé. „Lényegében együttesen biztosítják a fejlődés lehetőségét, de a tananyagbeosztás szempontjából az egyes tevékenységeket tantárgyszerűen elválasztjuk és megnevezzük.” (TANTERV és UTASÍTÁS 1952: 14)

A továbbiakban a beszéd mint eszköz szerepel az olvasás-írás tanításánál. „Ennek tökéletes elsajátítása teszi lehetővé azoknak az ismereteknek a megszerzését, amelyek által az értelmi fogyatékosok fokozatosan bekerülhetnek az egyes gyógypedagógiai osztályokba.” (TANTERV és UTASÍTÁS 1952: 6). Az értelmi fogyatékos gyermekek nevelésének-oktatásának egyik legalapvetőbb kérdése a beszéd tartalmi és alaki részének a kiépítése. A Tanterv ebben is segítséget kíván nyújtani minden nevelőnek.

Ennek alapján az értelmi fogyatékos tanulók részére külön tankönyvek kidolgozása szükséges, melyet a következőkkel indokolnak: „Az általános iskolai I. osztályos olvasókönyv tartalmát nem értheti meg az értelmi fogyatékos I. osztályos növendék.” (TANTERV ÉS UTASÍTÁS 1952: 65).

Külön felhívja az 1952-es tanterv minden nevelő figyelmét arra, hogy a munkára való nevelést kell elsődleges feladatként megvalósítani, mivel ez biztosítja legjobban a dinamikus sztereotípiák kialakítását.

Ennek alapján megoldhatja azt a hármas főfeladatot: 1. Neveljen az értelmi fogyatékosból hasznos dolgozó tagot a társadalomnak. 2. Az értelmi fogyatékos érezzen megbecsülést mindazokkal szemben, akik érte fáradnak. 3. Az értelmi fogyatékos szeresse hazáját és a dolgozó népet (TANTERV és UTASÍTÁS 1952: 6-7).

Amint Gordosné (2004) utalt rá, a célmeghatározásokban felismerhetjük a döntéshozók szemléletét, itt a 2. és 3. pontban különös célt fogalmaznak meg, amelyek inkább jelszerű kijelentésnek, mint tényleges személyiségfejlesztési célnak értelmezhetők.

Ebben az időszakban igen nagy hangsúlyt fektettek az értelmi fogyatékos gyermekek *munkára nevelésére*, mely jelenleg is kiemelkedő szerepet kap hazánkban. Ez a szemlélet igen fontos előrelépést jelent olyan tekintetben, hogy az értelmi fogyatékos ember számára is meg kell teremteni azt a lehetőséget, hogy hasznosnak érezhesse magát a társadalom szempontjából, ő is „dolgozó” emberként vehessen részt a társadalomban.

A munkára nevelés ennek következtében lehetőséget biztosít a mozgás- és beszédbeli sztereotípiák kialakítására és az eredményes fejlődést is elősegíti.

Bebizonyosodott, hogy a „*tanterv sok viszonylatban nem jelentett előremutatást, hiányai a gyakorlati munkában éreztették hatásukat.*” (TANTERV és UTASÍTÁS 1958: 7). Még az 1958-as tanterv is említést tesz arról, hogy az 1952-es tantervben kitűzött egységes célok nem hozhattak eredményt az értelmi fogyatékos gyermekek

oktatásban-nevelésében, mivel a gyermekek heterogén összetétele mindezt a gyakorlatra vonatkozóan nem tette lehetővé.

Azok az állítások tehát, amelyek azt sugallták, hogy a pavlovi nervizmus a tantervben közvetlenül vagy közvetve szerepet kapott, inkább csak szólamok maradtak nem volt reális alapjuk. Arra pedig, hogy a normál pedagógiában lett volna jelentősége, alig van bizonyíték. Mindenesetre az 1978-ban megjelent *Pedagógiai Lexikonban* (szerkesztette Nagy Sándor) még címszó sem említi, ahogyan később megjelent *Gyógypedagógiai Lexikon* (szerkesztette Mesterházi Zsuzsa, 2001.) sem.

Gordosné (2001: 33) írja, hogy ez a tanterv később nagyon erős bírálat tárgyát képezi: A bírálatok azonban csak részben vonatkoznak a népesség egyoldalú biológiai szempontú megjelölésére (*csak agyi sérült értelmi fogyatékosok nevelésére vonatkozik G. A.*) elsősorban az értelmi fogyatékosok nevelési szempontból történi differenciálásának hiányát, a tanterv minden értelmi fogyatékos tanulóra érvényes követelményrendszerét kifogásolják. Ezt a kritikát Illyés (1964), és Lovász–Krausz (1966) fogalmazta meg hangsúlyosan.

Ugyanakkor az **1952-es törekvéseknek** – szakmatörténetileg – **fontos jelentősége** van. Értelmét az adja, hogy egy intézmény és felkészült tanárai a régebbi gyakorlattal szakítva – ahol az oktathatóság – és ezzel együtt az iskolai ismeretelsajátítás volt a központi kritérium, újra megerősítették a gyógypedagógia szándékát a minden gyermekkel való törődésre, a súlyosabban sérült gyermekek ellátására. Új eljárásokat vezettek be (így is nevezték „Bárczi módszer”). Taglalása meghaladná tanulmányunk kereteit, az érdeklődő olvasó ezzel kapcsolatban tájékozódhat a korabeli főiskolai jegyzetekből (Máriafalvi Zoltánné: *Értelmi fogyatékosok neveléstana*, 1959; *Az értelmi fogyatékos gyermekek nevelő oktatása*. (Didaktika 1960.)

A „hőskorszak” szervezeti változásai

A „hőskorszak” tehát egyrészt szakmailag a súlyosabban sérült gyermekekkel való törődésre irányította a figyelmet (BERÉNYI 1940; BÁRCZI 1942, 1959; HATOS 1959; SIMON 1959; ILLYÉS 1964, 1989; LOVÁSZ – KRAUSZ 1966), másrészt szervezetileg eddig elképzelhetetlen mértékben **kibővítette az értelmi fogyatékos gyermekek nevelését végző intézmények hálózatát**.

1959-ben a 21 gyógypedagógiai iskola mellett 71 helyen működött gyógypedagógiai osztály. (Ezekből később iskolák fejlődtek). A nevelő intézetek száma 19-re nőtt és differenciálódott (10 nevelőintézet, 5 nevelő és foglalkoztató intézet, valamint 4 a fiatalokat 18 éves korukig ellátó gazdasági foglalkoztató intézet volt) (BÁRCZI 1959: *a könyv melléklete*).

A változások fogadtatása és a következő tanterv

Az 1958-as év újabb változást hozott az értelmi fogyatékos gyermekek oktatására-nevelésére vonatkozóan, hiszen megjelent a Művelődésügyi Miniszter 57480/1958. sz. utasítása az értelmi fogyatékosokat gyógyítva nevelő intézmények (nevelőintézetek, iskolák és osztályok) számára a második Tanterv és Utasítás.

Az új Tanterv és módszertani útmutató 1959. szeptember 1-én lépett életbe. Ezzel egy időben a 852-6831/1952. KM. sz. rendelettel kiadott Tanterv, valamint az azt módosító utasítások hatályukat veszítették.

A Tantervben már az elején meghatározásra kerül az értelmi fogyatékos tanulók nevelésének-oktatásának célja, illetve feladata.

Az értelmi fogyatékos gyermekek nevelésének-oktatásának célja, „*a szocializmust építő társadalomba beilleszkedni tudó, hasznos, munkára képes emberekké való nevelése*” (TANTERV és UTASÍTÁS 1958: 3.). Itt is változatlanul kiemelt szerepet játszik a munkára nevelés.

Az értelmi fogyatékos gyermekek nevelésének-oktatásának feladata: A haladó gyógypedagógiai tudomány és segédtudományok segítségével mindazoknak a készségeknek és képességeknek kialakítása és fejlesztése, továbbá alapismeretek nyújtása, melyek – a fejlettség különböző fokán, az értelmi fogyatékoság mellett – a közösségbe való beilleszkedéshez, a hasznos munka elsajátításán s végzésén keresztül, a társadalmi rehabilitációhoz szükségesek (TANTERV és UTASÍTÁS 1958: 3).

Az 1958-as tantervben is sor kerül az *értelmi fogyatékoság definíciójának meghatározására*, mely már jelentősen eltér a korábbi definícióhoz képest, mivel konkrétan fogalmazza meg ezt a problémakört. Tanterv az értelmi fogyatékoság jellemzőiből kihagyta a pavlovi fiziológiából átvett és Bárczi által bevezetett jellemzőket.

Összefoglalva: értelmi fogyatékosnak tekinthető az a gyermek, aki a magasrendű idegrendszer károsodásából eredően a hasonló életkorú gyermekek átlagától szellemi képességekben, funkciókban, fejlődési tempóban olyan értékű elmaradást mutat, hogy az átlaggal szemben – az életkori sajátosságoknak megfelelően támasztott pedagógiai követelményeknek – tartósan megfelelni nem képes (TANTERV és UTASÍTÁS 1958: 8).

Azok a lényeges jegyek is leírásra kerültek, melyek, mint tünetek, az értelmi fogyatékoság meglétére utalnak. Ezek a „kóros tünetek” leginkább összetett formákban, a legkülönbözőbb variációkban nyilvánulnak meg, így egymástól nem határolhatók el mereven. Ebből következik az a tény, állították a tanterv összeállítói, hogy a gyógyító-nevelő oktatásban a nehézséget az okozza, hogy a fogyatékos gyermekek csoportjai rendkívül heterogén összetételűek. Ez a felismerés igaz, azonban nem vonták le a következtéseket arra vonatkozóan, hogy a két eltérő tanulási és szocializációs sajátosságokkal rendelkező gyermekcsoport számára kétféle nevelési utat, iskolatípust kell szervezni, pedig arra a múlt ismeretében lett volna lehetőség.

A jelenlegi csoportosítás a szellemi képességek alapján bontja szét a gyermekek csoportjait. A jövő feladatának tekintik – széleskörű tudományos kutatómunkán alapulva –, hogy ezen elsődleges szempont szerint, figyelembe véve a többi lényeges szempontot is, szükséges kisebb, homogén csoportokat kialakítani.

Az 1958-as tanterv kiemeli továbbá *a fejlesztés tényét* is.

„A képességek, készségek, szokások elméletileg megalapozott és a gyakorlatban igazolt fejlesztési menetét rögzítjük részleteiben a tantervben. Ez tantárgyakra bontva és osztályok szerinti felosztásban történik. Az anyag feldolgozásában – jelenlegi adottságaink között – különös nehézséget okoz az a tény, hogy intézményeink közül az internátusos intézetekben túlnyomóan imbecill és súlyosabb debilis gyermekek találhatók, az iskolákban és osztályokban az imbecill és debilis gyermekek keverednek. A fejlesztés lehetőségének mértékében és tempójában tehát nyilvánvalóan jelentős különbségek mutatkoznak. Ezzel, mint reális valósággal kell számolnunk. A tanterv mindezek figyelembevételével az egyes tantárgyaknál a tanévvégi követelményeket úgy állítja fel, hogy azok teljesítése a súlyosabb mértékben fogyatékos

gyermekanyagánál a szükséges minimális fejlődést, illetve nem teljesítése a fejlődésre való képtelenséget igazolja.” (TANTERV és UTASÍTÁS 1958: 10) Tudjuk, hogy ez a megállapítás ma már helytelen, hiszen minden gyermek fejleszthető, még a legsúlyosabb fokban értelmi fogyatékos gyermek is, jó példa erre az utóbbi években létrejött fejlesztő iskolai gyakorlat. Emlékeztetőül: már BERÉNYI (1940) is erre a következtetésre jutott, javasolva, hogy a súlyosabban sérülteket is be kell vonni a nevelésbe-oktatásba.

Az értelmi fogyatékosok gyógypedagógiai intézményeibe csak az Áttelepítő Bizottság határozata alapján, vagy más erre jogosult intézmény vizsgálati eredménye alapján kerülhet felvételre a tanköteles kort elért tanuló. Az, hogy melyik tanulócsoportba nyer felvételt, kizárólag készségei, képességei alapján határozzák meg. A tanítás első hetében minden nevelő feladata, hogy felmérje a tanuló készségeit, képességeit. Ez meghatározott szempontok alapján valósul meg.

A vizsgálat eredményeit a fejlődési lap megfelelő rovatába kell rögzíteni, illetve a vizsgálatot a tanév végén újból meg kell ismételni. *„Így érhetjük el, hogy a fejlődési lap valóban tükröképét adja a tanuló tényleges fejlődésének. Mindenképpen el kell kerülnünk, hogy a feljegyzések általánosak, semmitmondóak legyenek”* (TANTERV és UTASÍTÁS, 1958: 15.).

Ezen vizsgálatok alapján kell minden nevelőnek megterveznie a tanmenetet, melyben mindig csak annyi tananyagnak szabad feldolgozásra kerülnie, amennyit a tanulók valóban képesek elsajátítani. Ennek következtében tehát a tanmenetet a nevelőnek mindig a tanulók képességei alapján kell összeállítania. Ez már jelentős előrelépést jelentett az 1952. tantervhez képest.

A Tantervben az összevont osztályok létének szükségessége is magyarázatra kerül. *„Az összevont tényét az teszi szükségessé, hogy az egy osztályba járó tanulók száma nem éri el a Rendtartásban az önálló tanulócsoport nyitásához megszabott létszámot.”* (TANTERV és UTASÍTÁS 1958: 17). A csoportosítást, a gyakorlati szükséglet és „nem pedagógiai érdekek” határozták meg. Ami viszont kiemelésre kerül, az az, hogy a nevelőtagozati tanulókat iskolai tagozatos tanulókkal nem célszerű összevonnai, lehetőleg ezt kerülni kell. Mindezt azzal magyarázzák, hogy a két csoport tanulói között olyan mértékű „minőségi” különbség van, hogy az együttes foglalkoztatásuk mind tanulási szempontból, illetve mind fegyelmezési szempontból igen nagy nehézséget okozna.

A Tantervben előírt tananyagot az *összevont osztályokban* is meg kell tanítani, illetve a tanulóknak el kell sajátítani. Ebben az esetben is a tanulók készségei, képességei alapján kerül meghatározásra az, hogy a tananyag feldolgozása milyen mélységben valósul meg. Különös gondot kell fordítani az önálló osztályokhoz hasonlóan itt is a gyakorlásra, a megszerezésre, és az ismétlésre.

Ebben a Tantervben részletesen kifejtésre kerül az értelmi nevelés, az erkölcsi nevelés, az esztétikai nevelés, és a testi nevelés fontossága is. Ebből következik tehát, hogy kizárólag a tanuló adott képességei határozzák meg a gyógypedagógiai intézményekbe „áttelepített” tanulóknak az osztályba való besorolását.

Összefoglalóul ki kell emelnünk, hogy az 1958-as tantervben a szerzők – mint láttuk – reális valóságnak tekintik a kétféle fejlődési feltételű gyermekcsoport keveredését, az így kialakult nehéz nevelési helyzetet. A két különböző ütemű, képességstruktúrájú, más és más fejlődési jellemzőkkel élő gyermekcsoport együttes („egységes”) oktatása megmaradt, a gyakorlatban szinte feloldhatatlan nehézségek forrása lett, és így a kritika, amely az 1952-es tanterv nyomán megjelent, továbbra is megmaradt.

Röviden szólnék saját kutatásaim alapján – amelyet a gyulai gyógypedagógiai nevelőintézetben folytattam – az ötvenes évek gyakorlati problémáiról. A jegyzőkönyvekben fennmaradt a pedagógusok tapasztalata, hogy az ún. nevelő tagozatból – később az előkészítőből az iskolai osztályokba felkerült gyermekek – azon túl, hogy több éves késéssel kerülnek az 1. osztályba, később megtorpannak, a tananyaggal megbirkózni nem tudnak. Azt mondták rájuk, hogy „a szellemi fejlődésben megakadtak”, holott csak a nem megfelelő fejlődési út elé állították őket. Így azután visszakerültek a családba, legjobb esetben fiatalon a foglalkoztatókba. Itt mutatkozik meg az „egységes oktatás” csődje.

Érzékeltetni szeretném továbbá a gyakorlati nehézségeket, melyet a gyulai nevelőtestületi jegyzőkönyvben lerögzített 1952. június 16-án tartott értekezlet támaszt alá. A megbeszélés tárgyát képezi az 1952-es tantervvel kapcsolatos észrevételek megvitatása. (K.M: 852-6816/1952. III. 2. sz.). Ehhez szeretném most példaként két nevelő beszámolóját ismertetni, melyek jól érzékeltetik a felmerülő problémákat:

Honti Józsefné nevelő a III. osztály vezetője a következőket mondta el. „Általában a tanterv **sok anyagot ölel fel**. Sokat követel a gyermektől és ha mindig gyengébb anyag lesz nagyon nehezen végezhető el”. (HONTI 1952: 155)

Honti József nevelő az V. osztály vezetője a következőkben számol be: „A tanterv hibája általánosságban az, hogy **elméleti** jellegű. **Nem tűnik ki az anyag összefüggése a gyakorlati élettel. A munkára való nevelés nem érvényesül. Több gyakorlati, mint elvont elméleti anyag kell az V. osztályba, mert a gyakorlati életre való nevelésünk csak akkor lesz eredményes.**” (HONTI 1952: 157)

A jegyzőkönyvben rögzítettek világosan alátámasztják az 1952-es tanterv túlzott elméleti orientáltságát.

Konklúzió

Összefoglalva: mindkét tantervben kiemelkedő szerepet kap a munkára nevelés, felépítésüket tekintve előíró, „adagoló” tantervek. Nem a tanterv alkalmazkodik a gyermekhez, hanem fordítva, a gyermeknek kell alkalmazkodnia a tantervhez, azaz egyfajta idomulást vár el a gyermektől.

Az értelmi fogyatékos gyermekek nevelésére-oktatására létrehozott 1952-es tanterv, a pavlovi fiziológián alapuló egységes, mindenki számára kitűzött céljaival a gyakorlati oktatásra vonatkozóan nem eredményezhetett sikert, de megmutatta, milyen eljárásokkal lehet a súlyosabban sérült értelmi fogyatékosokat fejleszteni.

Ahogy Illyés is utalt rá, az 1952-es tanterv azon az elgondoláson alapult, hogy az összes képezhető értelmi fogyatékos gyermek nevelési adottságai a felnőtté válás perspektíváját illetően azonosak. Arra a fontos felismerésre világít rá, hogy az 1952-es tanterv nem vette figyelembe, hogy az értelmi fogyatékos gyermekeknek fogyatékoságuk mértékétől és minőségi sajátosságaitól függően különböző fejlődési lehetőségeik vannak. A tanterv ennek megfelelően az összes képezhető értelmi fogyatékos gyerek elé ugyanazt a nevelési célt tűzte ki, és az összes képezhető értelmi fogyatékos számára egységes 11 fokozatból álló nevelési rendszert írt elő. (ILLYÉS 1964: 548)

A gyakorlat a tanterv koncepciójának helyességét nem igazolta. Az értelmi fogyatékos gyermekek nevelési rendszere a valóságban nem egységes. Az értelmi fogyatékosok nevelési intézményeiben nem volt olyan gyermek, aki a nevelési rendszer összes fokán végighaladt volna.

Mindezt kiválóan reprezentálja az a táblázat, melyben a különböző súlyossági fokú értelmi fogyatékos gyermekek beiskolázási szintje és elért legmagasabb osztályszintje került feltüntetésre. A táblázatban szereplő adatok Jankovichné általános megfigyeléseire és részben ilyen irányú vizsgálataira támaszkodnak.

	Osztályok										
	Kísérleti	Átmeneti	Előkészítő	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.
Könnyű debilis											+
Középsúlyos debilis				←							+
Súlyos debilis				←							+
Könnyű imbecillis		←									+
Középsúlyos imbecillis	←			←							+
Súlyos imbecillis	←			←							+

➔ = Gyógypedagógiai beiskolázási szint + = Elért legmagasabb osztályszint

1. ábra: A különböző súlyossági fokú értelmi fogyatékos gyermekek beiskolázási szintje és elért legmagasabb osztályszintje

A táblázatból világosan kitűnik, hogy az értelmi fogyatékos gyermekek különböző fejlődési perspektívával rendelkeznek, és ennek megfelelően az egyre nehezedő követelményszinteket tartalmazó nevelési rendszerben különböző osztályfokig képesek eljutni. Az 1952-es tanterv alapját képező helytelen koncepció a gyógypedagógiai tevékenység gyógyítási funkciójának hibás értelmezésére vezethető vissza (ILLYÉS 1964: 549). Illyés ennek a táblázatnak a segítségével pontosan érzékelteti azt a tényt, hogy ebben a tantervben előírt egységes követelményekkel a különböző súlyossági fokú gyermekek nem fognak tudni végighaladni a különböző iskolafokokon. Erről részletes kifejtést is tesz:

„A tanterv a koncepció megfogalmazása közben eljut addig a felismerésig, hogy az értelmi fogyatékosoknak a fejlődési perspektíva szempontjából különböző nevelési adottságaik vannak, és ezért a nevelhetőség szempontjából különböző csoportokba tartoznak, amelyek számára különböző nevelési célokat lehet kitűzni.

Ez után a felismerés után ellentmondásosnak tűnik az a magyarázat, amellyel a tanterv az összes értelmi fogyatékos számára egységes nevelési rendszer szükségességét indokolja.” (ILLYÉS 1964: 553)

A nervizmussal összefüggésben meg kell említenünk, hogy mivel a gyógyító-nevelői tevékenység gyógyítási hatékonyságának feltételeit, lehetőségeit, korlátait sem a tanterv, sem az '50-es évek gyógypedagógiai elméleti munkái nem tisztázták, ez a program az értelmi fogyatékosok nevelhetőségét meghatározó nevelési adottságaik reális figyelembevételét erősen akadályozta. A gyógyító-nevelői tevékenység gyógyítási

funkciójának túlértékelése szoros kapcsolatban van *Pavlov tanainak* leegyszerűsített magyarázatával (ILLYÉS 1964: 551).

Az 1958-as tanterv ugyan reális hangvétellel, a problémákkal való szembenézésével előrelépést jelentett az 1952-es tantervhez képest. Itt már felismerésre került, amit Illyés is az 1952-es tanterv kapcsán megállapított, hogy egységes, mindenki számára kitűzött cél nem produkálhat sikert az értelmi fogyatékos gyermekek nevelésére-oktatására vonatkozóan. Az 1958-as tanterv az értelmi fogyatékosok egységes nevelési rendszerét nem változtatta meg, de ennek szükségességét új koncepció alapján indokolta. Az új tanterv az értelmi fogyatékosok gyógyító-nevelésének alapelveit nem fiziológiai oldalról, hanem kizárólag pedagógiai szempontból igyekezett megállapítani. Ennek megfelelően a tantervi koncepcióban döntő súllyal érvényesült a normálshoz való viszonyítás mint leírási módszer és mint magyarázó elv. (ILLYÉS 1964: 553).

Az új tanterv a gyermekek képességeit veszi alapul, és ennek alapján próbálja a fejlesztést számukra megfelelően megvalósítani. Megoldása egyedül a követelmények értelmezésével azonban nem vezetett megnyugtató eredményre.

Végül két nagyon fontos megállapítás a következtetések levonásához:

A különböző perspektívájú fejlődésmentek nemcsak a fejlődés végén, hanem az egész fejlődés folyamán is eltérnek egymástól. Azok az értelmi fogyatékos gyermekek, akik fejlődésük végén különböző fejlettségi szintet érnek el, fejlődésük közös szakaszaiban sem ugyanazt az utat járják végig.

Másodsorban, ami alátámasztotta azt, hogy rossz az egységes tantervállítás: az az értelmi fogyatékos gyermek, aki megreked a nevelési rendszer egy szakaszán, a társadalomba való beilleszkedés szempontjából zsákutcába jutott (ILLYÉS 1964: 556).

A következő években – a gyógypedagógia reformja kapcsán – azután vissza kellett térni a kétféle fejlődési feltételű és életkilátású csoport külön iskolatípusokban való neveléséhez és oktatásához.

Felhasznált szakirodalom

- BÁRCZI GUSZTÁV (1942): Adatok a dolgozó ember neveléséhez. A m. kir. áll. gyógy-és kórtani laboratórium közleménye, In: *A Budapesti Állami gyógypedagógiai Nevelőintézet Évkönyve az 1941-1942 iskolai évről az intézet fennállásának 44. évében*. Budapest. 3–10.
- BÁRCZI GUSZTÁV (1949): Gyengeelméjű gyermekek nevelés (*Kéziratban*), Kiadta a Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola és Nevelőintézet Igazgatósága. Budapest,
- BÁRCZI GUSZTÁV (1955): A magyar gyógypedagógia a pavlovi nervizmus szemléletében. Budapest, Klny.
- BÁRCZI GUSZTÁV (1959): *Általános gyógypedagógia*, Tankönyvkiadó Vállalat, Budapest.
- BERÉNYI FERENC (1940): A fejlődésben zavart gyermek érési szakaszainak meghatározása és tartalmi kialakulása. In: *Magyar Gyógypedagógiai Tanárok közlönye, II (XLII). évfolyam 4. szám* 76–82.
- ÉLTES MÁTYÁS (1928): *Az értelmileg fogyatékos gyermekek oktatásának módszertana. Descoedres, Decroly és mások nyomán*. Előadások kézirata az ELTE BGGYF kar könyvtárában, Budapest.
- GORDOSNÉ SZABÓ ANNA (1990): Bárczi Gusztáv az értelmi fogyatékosokról, különös tekintettel „az imbecillisek” nevelésére. In: *Gyógypedagógiai Szemle, 19. évf., 1.* 61–64.
- GORDOSNÉ SZABÓ ANNA (2001). *Adalékok a XX. század gyógypedagógia történetéhez*. Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola, Budapest.

- GORDOSNÉ SZABÓ ANNA (2004): *Bevezető általános gyógypedagógiai ismeretek*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- HATOS GYULA (1959): A súlyosan értelmi fogyatékos gyermekek nevelésének-oktatásának alapvető szempontjairól. In: *II. Országos Gyógypedagógiai Tudományos Konferencia. Tájékoztató* (Előadás kivonat). Felsőoktatási Jegyzetellátó Vállalat, Budapest. 13–15.
- HATOS GYULA (2008): *Az értelmi akadályozottsággal élő emberek: nevelésük, életük*. APC-Stúdió, Gyula. 56.
- HONTI JÓZSEF (1952): „A tantervvel kapcsolatos észrevételek megtárgyalása.” (K.M: 852-6816/1952. III. 2. sz.). In: *Gyulai Nevelőtestületi Jegyzőkönyv*. Régi Dokumentumok Gyűjteménye. Gyula 157.
- HONTI JÓZSEFNÉ (1952.): „A tantervvel kapcsolatos észrevételek megtárgyalása.” (K.M: 852-6816/1952. III. 2. sz.). In: *Gyulai Nevelőtestületi Jegyzőkönyv*. Régi Dokumentumok Gyűjteménye. Gyula 155.
- ILLYÉS SÁNDOR (1964): Az értelmi fogyatékos gyermekek nevelhetőségét és nevelési szempontból történő csoportosítását meghatározó belső feltételek. In: *Tanulmányok a neveléstudomány köréből*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 546–583.
- ILLYÉS SÁNDOR (1989): Az elméletmegújító Bárczi Gusztáv. In: *Gyógypedagógiai Szemle, 17. évf., 4., 262–267.*
- ILLYÉS SÁNDOR (szerk.) (2000): A gyógypedagógia hagyományai és alapfogalmai. In: Illyés Sándor (szerk.) *Gyógypedagógiai alapismeretek*. ELTE, Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Főiskolai Kar, Budapest. 15–38.
- JANKOVICHNÉ DALMA MÁRIA (1961): A nevelés és az oktatás tartalmának alakulása értelmi fogyatékos gyermekeknél. In.: *Tanulmányok a neveléstudomány köréből*. A Magyar Tudományos Akadémia Pedagógiai Bizottságának Gyűjteménye. Akadémiai Kiadó, Budapest. 623–653.
- KISS GYULA (1955): *A gyógypedagógia helyzete és fejlődése*. In: *Gyógypedagógia*. 2. évf. 1–2. szám. 1–12.
- KLUG PÉTER – SIMON JÓZSEF (szerk.) (1935): *A Magyarországi Gyógypedagógiai Intézetek működése az 1930-31, 1931-32, 1933-34, és 1934-35. tanítási évben*. A Gyógypedagógiai Intézetek Országos Szaktanácsa. Budapest.
- LOVÁSZ TIBOR – KRAUSZ ÉVA (1966): *Az értelmi fogyatékosok neveléstana*, Tankönyvkiadó, Budapest.
- MÁRIAFALVI ZOLTÁNNÉ (1959): *Értelmi fogyatékosok neveléstana*, Felsőoktatási Jegyzetellátó V. Budapest.
- MÁRIAFALVI ZOLTÁNNÉ (1960): *Az értelmi fogyatékos gyermekek nevelő oktatása (Didaktika)* Felsőoktatási Jegyzetellátó V. Budapest.
- MESTERHÁZI ZSUZSA (Szerk.) (2001): Gyógypedagógiai lexikon, ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Főiskolai Kar, Budapest.
- SIMON ILONA (1959) Debilis és imbecillis gyermekek szétválogatása a gyógypedagógiai iskola előkészítő és I. osztályában az iskolaérettség vizsgálata alapján. In: *II. Országos Gyógypedagógiai Tudományos Konferencia. Tájékoztató*. (Előadás kivonat), Felsőoktatási Jegyzetellátó Vállalat, Budapest. 18–19.

TANTERVEK, RENDELETEK

- A Magyar Királyi Vallás- és Közoktatásügyi Miniszternek 1922. évi december hó 21-én 130.700/VIII a. sz. a. kiadott rendelete Az Iskoláztatási Kötelesség teljesítésének biztosításáról szóló 1921. évi XXX. törvénycikk végrehajtása tárgyában. Budapest, M. Kir. Tud.- Egyetemi Nyomda 1. 16.
- Tanterv és Módszertani Útmutatás a Gyógypedagógiai intézetek, iskolák és osztályok számára. Közoktatásügyi Miniszter 852-6831/1952. KM SZ. rendeletére. Tankönyvkiadó, Budapest, 1952.
- Tanterv és Utasítás. Az értelmi fogyatékosokat gyógyítva nevelő intézmények számára. A Művelődésügyi Miniszter rendeletére. Tankönyvkiadó, Budapest 1958.